

УДК 94(477):316.4.063.7(352) «193»

А. Х. Маргулов

**РЕПРЕСІЇ ПРОТИ АССИРІЙЦІВ УКРАЇНИ У 1930-Х РОКАХ:
ХРОНІКА ПРОТИСТОЯННЯ**

Відмова від тоталітарного минулого та курс на формування процесу переосмислення наслідків національної політики радянської влади. Саме у той час було започатковано процеси з нівелювання національних ознак та етнічних особистостей меншин усієї країни. Зневажливе ставлення до людини з її особистими потребами – ознака радянської доби. Бажання держави створити однорідну етнічну спільноту, яка задовольняє прагнення влади – це був небезпечний експеримент партійного керівництва над власним народом. Задля цієї мети були використані усі можливі важелі впливу, найголовнішим з яких були репресії. Використання цих заходів надавало владі додаткових «аргументів» у вирішенні питань соціально-політичного керування країною.

Період 1920–1930-х років позначився активним втручанням з боку держави у життя ассирійської громади України. Заперечення існуючого протягом століть традиційного укладу життя та з часом його руйнація, як й питання про фізичне існування нації, – це мета, яка «виправдовувала» впровадження реакційних засобів. Дослідження специфічного державного ставлення до ассирійського питання набуває актуальності, з огляду на наслідки цієї політики, відлуння яких громада відчуває нині.

Отримання незалежності та відкрита політика держави дала можливість науковцям досліджувати раніш засекречені архівні матеріали. Цей процес наразі тільки розпочався, але є певні напрацювання. Питанням репресивної політики радянської держави взагалі та у відношенні до національних меншин присвячені праці Б. Чірко, Л. Д. Якубова, Р. Подкур, В. Ченцова та ін. [1]. На жаль, не існує наукових праць, присвячених особисто долі ассирійського населення, але певні аспекти цікавої для нас тематики знаходяться у наукових доробках И. Стефано Садо та серії матеріалів видання «Реабілітовані історією», які містяться у двадцяти семі томах [2].

Джерельна основа нашого дослідження побудована на аналізі кримінальних справ репресованих ассирійців, які зберігаються в обласних відділеннях архівів тимчасового збереження УСБУ. Задля підтвердження наших припущень було також використано фонди державних архівів України.

Треба зазначити, що за різних обставин поза уваги дослідників ще залишається великий масив джерел з історії репресій ассирійців під час «великого терору», але схожість процесуальних дій, обставини

здійснення затримання та визначення покарання дають нам можливість узагальнювати наші спостереження у загальнодержавному масштабі.

Метою нашого дослідження є встановлення закономірностей і виявлення специфіки у репресивній політиці держави до ассирійської громади України в умовах становлення тоталітарної системи.

Ассирійське населення України у період початку ХХ ст. було не характерним та нетрадиційним для країни. Його поява була обумовлена перебігом I Світової війни. Відчуваючи негативне ставлення з боку іноконфесіонального владного оточення у Туреччині та Персії, яке дійшло до відкритого геноциду християнського населення, ассирійці були вимушені шукати шляхи свого майбутнього місце проживання. Підтримуючи дії російської армії, вони заручилися позитивним ставленням царату до своєї власної долі. З припиненням воєнних дій та відступом армії з території компактного проживання ассирійців вони отримали офіційний дозвіл на переселення до кордонів Російської імперії.

Оселившись спочатку у таборах для біженців, які розташовувалися у прикордонних територіях, згодом були вимушені розселитись по всій країні. На той час російський уряд мав багатий досвід у національно-переселенських кампаніях та адаптуванні біженців до внутрішньоімперського життя. Переселення ассирійців, яке відбулось у 1914–1918 рр., припало до подій поступового втрачання владою контролю за соціально-економічними та політичними процесами в країні. Ці обставини негативно позначилися на процесі їх адаптування. На жаль, нагальні проблеми меншини залишилися поза уваги державних органів влади, що автоматично запустило процес внутрішньоетнічного регулювання соціально-економічного життя громади. Маючи такий досвід, ассирійці навіть не розчарувалися. Ця вимушена міра ще більше згуртувала громаду та додатковий раз продемонструвала нездатність представників державної влади поліпшити або якимось чином організувати життя меншини.

Соціально-економічні та політичні умови призвели до збереження традиційного укладу життя ассирійської громади, споконвічне, за рахунок іноконфесіонального та інонаціонального оточення. В громаді склалась практика вирішення усіх питань у внутрішньоетнічному середовищі. Це той інститут громадського життя, в якому виховувалось молоде покоління, відпрацьовувались моделі поведінки та зберігались елементи традиційної культури. Судові справи, особливості громадського устрою та суто економіко-господарські заходи знаходили своє вирішення без посереднього втручання місцевих органів влади. Остання навіть ініціювала це, маючи зацікавленість лише у зборі податей, який організовував голова ассирійської громади патріарх Мар-Шимун. Таким чином, складались повсякденні практики внутрішньоетнічного життя громади.

Прискіплива увага радянської влади у перших роках існування була зосереджена на чисельних національних меншинах, які були соціально рухливими та мали тенденції до рееміграції. У царині роботи з асирійцями відчувалась відсутність будь-якої провідної лінії та узгодженості у діях. Перший Всесоюзний перепис 1920 р. навіть поділив меншину на асирійців та айсорів, що вказує взагалі на нерозуміння етнічної сутності [3].

Радянська влада спробувала задіяти звичайні механізми у роботі з національними меншинами та пристосувати їх до асирійців, сутність яких полягала у заходах щодо поліпшення національно-культурного життя, підвищення освітнього рівня та залучення до установ соціального виховання, громадських організацій, долучити меншину до активного процесу будівництва соціалізму. Метою цих заходів було намагання влади змінити устрій самобутнього життя громади, створення маленьких гвинтиків великого механізму, який працює за умов узгоджених дій та позивів ззовні, позбавлений самостійності та неспроможний існувати поза визначених кордонів. Ці намагання сприяли пожвавленню роботи серед асирійців але не враховували національні ознаки.

Ця робота розпочалася з середини 1920-х рр. Так, по всій країні було відкрито навчальні заклади, в яких з вивченням національної мови відбувався процес примусового вивчення й державної мови. Існуючі навчальні заклади наразі не усі облічувалися офіційною статистикою, існування деяких лікнепів було поза уваги влади та мали ознаки самостійної організації громади, їх чисельність не могла конкурувати з загальноосвітньою мережею, та на нашу думку, були створені задля виявлення дітей шкільного віку заради пізнішого залучення до державних російськомовних шкіл [4].

Заняття чищенням взуття уособлювало у собі індивідуальний підхід, який мав концептуальні розбіжності з комуністичною доктриною ведення господарства. Як результат громадсько-економічного тиску, по всій країні з'являлись артіль, члени яких займались чищенням чобіт та організовувались за національною ознакою, на кшталт «Зірка Сходу» у м. Київ та Сталіно, «Схід» у Дніпропетровську, Харкові.

Розгалужена мережа культурно-виховних закладів, як-то Будинків народу Сходу, червоних кутків не давала бажаних ефектів. Театральні вистави, політінформації та лекції, участь у роботі місцевих органів влади та інші виверти аж ніяк не змінили традиційного укладу життя громади. На початку 30-х рр. XX ст. це була меншина, яка незважаючи на зовнішні обставини, залишалася поза впливу державних органів влади, яка не лише не змінилася під впливом громадсько-політичного тиску, а й навіть протиставляла себе державному механізму. Ця самостійність ставила під питання авторитет влади та навіть комуністичний устрій держави, який не забарився з відповідними діями.

Встановлення тоталітарних ознак існування суспільства в царині національної політики у роботі з асирійцями почало поступове

відчуватись з 30-х рр. ХХ ст. Було скорочено чисельність національних навчальних та культурно-просвітніх закладів за рахунок переведення роботи до загальнодержавних [5]. Не зупиняючись на цьому та маючи на меті остаточне «з'ясування» відношень з асирійською громадою, влада прибїгла до вирішального свого аргументу – репресій. У результаті очікувалося створення нової реальності для усіх асирійців – перетворення їх в елемент нової нації – радянський народ. Під приводом пошуку ворожого елемента, який шкодить побудові комунізму та основних засад існування радянського суспільства, асирійці України зазнали невинуватих втрат, які позначились на векторі розвитку усієї громади. Наразі репресії фактично використовувались партійним керівництвом задля регулювання соціально-політичного та економічного життя країни.

Початок цих «планових» дій здійснювався в межах проведення «великого терору» у Радянському союзі за національною ознакою та припав на кінець 1937–1938 рр. 29 січня 1938 р. була прийнята директива НКВС СРСР №202 про репресії іранців іноземнопіданих та радянських громадян [6]. В цьому документі зазначалось, що англійська, германська та японські розвідки використовували в своїй роботі проти СРСР іранські розвідувальні шпигунські осередки, які склались з іранських колоній, груп реемігрантів, релігійних товариств, вождів племен. Директива зазначала необхідність по всій території Радянського союзу одночасно з 5 лютого 1938 р. провести арешти підозрюваних у протиправних діях проти держави. Підсилила та додала державного значення цим діям постанова ЦК ВКП(б) від 31 січня 1938 р. про продовження операцій до розгрому шпигунсько-диверсійних контингентів національних меншин та зберігання до 15 квітня 1938 р. існуючого позасудового порядку розгляду цих справ [6].

Настанови партії та вищестоячого керівництва були одразу прийняті до виконання, та з 5 лютого 1938 р. було здійснено масові арешти асирійців України у містах їх компактного проживання. Ретельний аналіз кримінально-карних справ, які потрапили до кола залучених джерел, дають нам можливість відновити події тих днів та зробити неупереджені висновки.

Дані справи мають чітку внутрішню структуру, що обумовлювалася існуючими в той час нормами справникарства. У матеріалах, що фіксують факт арешту, є тільки лише постанова про обрання міри запобіжних заходів, ордер на арешт, анкета арештованого, протокол обшуку. Матеріали слідства представлені зазвичай протоколами допитів, як правило, тільки обвинувачуваного з обвинувальним вироком [7].

Звинувачення були засновані на неперевірених показах самих засуджених, відсутні матеріали, які слугують приводом до арешту. Покази підсудних були не конкретні, нічого не підтверджували, іноді суперечливі. Не поодинокі випадки відмови від свідчень на повторних

допитах. Проведення власне допитів відбувалось з застосуванням фізичного та психологічного тиску на підсудних.

При цьому процес розслідування наділявся глибокою таємницею й вівся у відсутності сторонніх осіб; ніяких сторін у процесі не було, розгляд справ розпочинався зі залученням усіляких наклепів, доносів зацікавлених осіб, сам же обвинувачуваний був на судовому процесі лише об'єктом дослідження; зібраний матеріал фіксувався в письмовій формі, як правило слідчими, це ж фактично слугувало «фактами» та «доказами» «розслідування», на яких базувався вирок. Більшість арештованих пізніше зізнавалось у тому, що підписували, якщо не чисті протоколи допитів, то не ознайомившись з ними.

Варто зазначити цікавий факт ведення справ: практично всі арештовані вибирали добровільно мову ведення допиту – російську (хоча багато з них не володіли нею достатньою мірою); під час допитів не були представлені інтереси підсудних як громадян іншої держави, інтервал між допитами іноді був до декілька місяців [8]. Залишаючись більшою мірою безграмотними і юридично неосвіченими, асирійці стали заручниками незалежних від них обставин, це давало можливість маніпуляції юридичними поняттями й правовими нормами з боку слідчих органів [9].

Категорії засуджених, за нашими спостереженнями, поділяються за певними ознаками: по-перше, це були пересічні асирійці, які займали найнижчу соціальну сходинку (звичайні чистильники, пекарі, водії та ін.); по-друге, це були представники культурної інтелігенції (вчителі, керівники освітніх та культпросвітних закладів), громадські діячі часів здійснення політики коренізації; інша категорія – це були представники традиційної ієрархії асирійського суспільства (представники культу, голови племен, знать). Все, як ми бачимо, здійснювалось за керівними настановами влади, задля нанесення невинної шкоди громаді. Зрозумівши уклад національної спільноти, провідну роль чоловіків у суспільному житті, саме їх було піддано репресіям – натомість асирійські жінки розділяли долі своїх чоловіків у примусових засланнях.

Свідчення підсудних асирійців є неоцінним джерелом дослідження з багатьох сфер життя, враховуючи відсутність інших письмових джерел обраного нами періоду. Саме за їх посередництва ми дізнаємось про майновий стан родин (протоколи обшуків) – усі, крім асирійців Києва, нічого не мали. Також досліджуємо формування економічних стосунків та шляхи трудової міграції всередині країни. Унікальними є факти про державні культурні та освітні заходи у громаді та ставлення до них пересічних асирійців.

Звинувачення у диверсійно-шпигунській діяльності базувались на нездатності органів влади налагодити бажаний вектор розвитку асирійської громади. Підсудним інкримінувався саботаж переселення до колгоспів, прийняття радянського підданства, протидії політиці

радянській, дотримання традиційних звичаїв та релігійних вподобань. А звинувачення на кшталт збору інформації про обороноздатність держави, даних про військові та цивільні об'єкти з послідуочим інформуванням іранських спецслужб взагалі здається нісенітницею з урахуванням їх соціального-професійного статусу. Вражає також той факт, що більшості затриманих інкримінувались дії, які повинні були здійснюватись у майбутньому у разі виникнення військових дій [10].

Курс на тотальні репресії не лише асирійців, а й представників інших національних меншин, які знаходились у Радянському Союзі, був викликаний побоюванням влади «п'ятої колони» у разі військових дій з іншими державами. За уявою влади саме вони, невдоволені існуючим режимом, могли надати допомогу ворогу у військовий час та розхитати основні засади існування соціалістичного суспільства.

Загальна класифікація дій підсудних є наступною: проведення диверсійних дій, шпигунської діяльності на користь іноземних держав. Єдність у представників органів НКВС різних областей України у класифікації групових дій також відсутня, у справах з'являються різні формулювання: націоналістичної асирійська контрреволюційна організація, шпигунсько-диверсійна організація, працююча на користь однієї з іноземних держав, або іранське шпигунсько-терористичне угруповання.

Практично всі обвинувачення були засновані на статті 54 Кримінального кодексу УРСР, який деталізовано містить опис контрреволюційних злочинів проти держави й існуючого уряду [11]. Пункти №№ 2, 6, 10, 11 були типовими при розгляді справ асирійців, вони містили конкретні звинувачення у намірах здійснити озброєне повстання, шпигунство та передання даних представникам інших держав, пропаганду та агітацію з метою підривання авторитету радянської влади [12].

Міри покарання були різними, як правило, це було заслання на 5 років з родиною в Казахстан без конфіскації майна або різні терміни перебування у виправно-трудоxв колоніях – це була доля пересічних асирійців. Вищій мірі соціалістичного покарання «сліпим» жеребом Феміди підлягали асирійці, які мали рідних або відвідували особисто Іран, більшість родової знаті та служителів культу, представники культурно-освітнянської галузі.

Згортання репресій проти асирійців відбувалось так само централізовано, як й починалось. Директива РНК та ЦК ВКП(б) від 15 листопада 1938 р., яка була затверджена постановою Політбюро ЦК ВКП(б), наголошувала про скасування розгляду справ «трійками» та військовими трибуналами та повернення судочинства у «звичайний» стан [6].

Необгрунтованість притягнення асирійців до кримінальної відповідальності засвідчили прокурорські перевірки карних справ, які відбулись не лише за часів незалежності, а ще в досліджуваний період

[13]. На фальсифікованість справ вказує той факт, що деякі карні справи були припинені ще під час діловодства, а затримані були звільнені без будь-якого покарання [14].

Внутрішня структура асирійської громади та дотримання традиційного укладу життя, заснованого на глибокій релігійності, викликали конфлікт з намаганнями влади побудувати сталінську вертикальну модель керування суспільством. Додали ефекту побоювання влади у складності керування країною при виникненні зовнішньої загрози. 1930-і роки стали відправною точкою докорінних змін у сприйнятті асирійцями засад державної політики та переформатування традиційно-етнічного світосприйняття. Державний терор призвів до появи нової свідомості – радянської, яка на довгі роки законсервувала національні ознаки громади та змусила пристосовуватись до існуючих обставин.

Репресивна діяльність держави по відношенню до асирійського населення України у 1930-х рр., за умов формування тоталітарних засад існування суспільства, відіграла роль механізму регулювання відношень держава – громада. Вона завуалювала основні хиби у роботі з меншиною, змістивши акценти з небажанням влади надати можливість розвитку у природній спосіб на пошук винних в цьому в середовищі громади. Репресивні дії влади переконливо продемонстрували громаді сутність намірів держави та на довгі роки звели внівець будь-яку державну підтримку асирійцям.

Наразі триває процес оприлюднення фактів репресивної діяльності радянської влади, що надасть майбутнім дослідникам можливості більш детально освітити це питання.

Список використаної літератури

1. **Чирко** Богдан. Нацмен? Значить ворог. Проблеми національних меншин в документах партійних і радянських органів України в 20–30-х рр. / Богдан Чирко // 3 архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КДБ. – 1995. – №1/2. – С.95; Подкур Р. Документы органов государственной безопасности УССР 1920–1930-х годов: источниковедческий анализ / Р. Подкур, В. Ченцов. – Тернополь, 2010. – 372 с.; Якубова Л. Д. Соціально-економічне становище етнічних меншин в УСРР (20-ті – початок 30-х років ХХ ст.) / Л. Д. Якубова. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2004. – 456 с. 2. **Матеріали** к Библиографическому словарю ассирийцев в России (XIX – сер. XX века) / [сост. И. Стефан Садо.]. – СПб : Изд-во Олега Абдышко, 2006. – 176 с. 3. **Население** Украины по данным переписи 1920 г. (Сводные данные по губерниям и уездам). Статистика Украины. – №28 – Серия 1: Демография. – Т. 1. – Вып. 2. – Х. : Изд-во ЦСУ УСРР, 1920. – С.20. 4. **Діяльність** Наркомосвіти УСРР за 1924–1925 рік. – К., 1926. – 154 с; 5. **Збірник** законів розпоряджень робітничо-селянського уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. – №38. – 16 липня 1938. – С. 153. 6. **Кропачев С. А.** «Польская» и другие

«национальные» операции НКВД СССР [Электронный ресурс] / С. А. Кропачев – Режим доступа: <http://www.kubanmemo.ru/librari/Kropachev01/poland.php> 7. **Архів** тимчасового зберігання документів УСБУ в Полтавській області, архівно-слідча справа 13796-с, арк. 1–45. 8. **Центральний** державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО), ф. 263, оп. 1, спр. 49182, арк. 565. 9. **Архів** тимчасового зберігання документів УСБУ в Донецькій області, архівно-слідча справа 4205, арк. 4; 24220 пф., арк. 5–8. 1; Архів тимчасового зберігання документів УСБУ в Запорізькій області, архівно-слідча справа П8414, арк. 94; 10. **ЦДАГО**, ф. 263, оп. 1, спр. 29182 Т.2, арк. 18. 11. **Реабілітовані** історією. У двадцяти семи томах: Донецька область. Книга перша. Науково-документальні нариси. – Донецьк : видавництво КП «Регіон», 2004. – С.64–66; 12. **УК УССР**. Офіційний текст с изменениями и дополнениями на 1.10.1938 г. – К. : Юриздат НКЮ УССР, 1939. 13. **Архів** тимчасового зберігання документів УСБУ в Запорізькій області, архівно-слідча справа П8414, арк. 94; Державний архів Харківської області, ф. Р-6452, оп. 1, спр. 4009, арк. 26. 14. **Архів** тимчасового зберігання документів УСБУ в Донецькій області, архівно-слідча справа 4206, арк. 15.

Маргулов А. Х. Репресії проти ассирійців України у 1930-х роках: хроніка протистояння

У статті визначені основні елементи репресивної політики держави у відношенні до ассирійського населення України. Розглянуто механізми застосування національної політики радянської влади в умовах формування тоталітарних засад існування суспільства. Виявлені наслідки впливу репресивної політики на функціонування традиційних практик життєзабезпечення ассирійської громади. З'ясовані особливості процесуальних дій по відношенню до ассирійців, які мешкали в обласних містах України.

Ключові слова: Репресивна політика держави, традиційний устрій життя ассирійської громади України, слідчі дії.

Маргулов А. Х. Репрессии против ассирийцев Украины в 1930-х годах: хроника противостояния

В статье обозначены основные элементы репрессивной политики государства по отношению к ассирийскому населению Украины. Рассмотрены механизмы применения национальной политики советской власти в условиях формирования тоталитарных принципов существования государства. Определены последствия влияния репрессивной политики на функционирование традиционных практик жизнеобеспечения ассирийской общины. Выявлены особенности процессуальных действий по отношению к ассирийцам, проживавшим в областных городах Украины.

Ключевые слова: Репрессивная политика государства, традиционный уклад жизни ассирийской общины Украины, следственные действия.

Margulov A. H. Repressions against Assyrians of Ukraine in 1930-ies: the chronicle of confrontation

The main elements of the repressive policy against the Assyrian people of Ukraine are presented in the article. Mechanisms of use of the national politics of the Soviet power in the conditions of the formation of totalitarian principles of the existence are considered in the work. The consequences of the influence of the repressive policy on the functioning of the traditional habits of the community life support are determined in the paper. The features of proceedings against the Assyrians who lived in the regional towns of Ukraine are revealed.

Key words: State repressive policy, traditional way of life of the Assyrian community of Ukraine, investigative actions.

Стаття надійшла до редакції 19.12.2011 р.

Прийнято до друку 27.01.2012 р.